

TILMANN LAHME

A
MANNOK
CSALÁDREGÉNY

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2026

www.alexandra.hu • www.moobius.hu
www.europakiado.hu

II. SZÁMŰZETÉSBEN

1933–1936

Michael Mann tizenhárom évesen, 1933. március 22-én hideg kastélyszobájában ül a neubeuerni internátusban, és levelet ír anyjának, undorral gondolva az előző napi iskolai ünnepélyre, amelyet „Potsdam napja” alkalmából tartottak. Ezen a napon Hitler birodalmi kancellár bemutatta a németországi nemzeti konzervatívokkal való összetartozását. Hazafias beszédek hangzottak el, német és náci zászlókat lengettek, majd ünnepélyes felvonulás következett egy SA-osztaggal. „Német férfiak a »Horst Wessel« dalt énekelték egy német éjszakán”, „általános örvendezés és elégtétel” uralkodott. Csak ő maga, írja Michael, és egy osztálytársa, Harro Schilling „hánytunk németül és vonakodtunk még németebbül részt venni a Harmadik Birodalom születésnapján”. Aztán százötven birodalmi márkát kér egy húsvéti tanulmányi kirándulásra, tíz napra Olaszországba készülnek, ez most „korszerűtlen és szemérmetlen”, de talán... A Mann gyerekek arany-szabálya, hogy egyetlen levelet sem írnak anyjuknak, amelyben ne kérnének pénzt, és ezt ebben a történelmi pillanatban sem szegik meg. „Heil(t) Hittler, Bibi”.¹

Michael bátyja, Klaus három héttel előbb megszegte ezt a szabályt. Nagyon büszke magára: „ejha, ki az, aki itt ilyen buzgón ír levelet, és nem kér semmi pénzt, és megvet minden anyagiasságot”? A müncheni családi házból jelentkezik, mialatt a szülők egy előadó körút után (Amszterdam, Brüsszel, Párizs: *Richard Wagner szenvedései és nagysága*) a svájci hegyekben pihennek. Előző éjjel gyulladt ki a Reichstag, állí-

tólag egy holland kommunista, Marinus van der Lubbe gyújtotta fel. Ez „hátborzongatóan kapóra jön” a nemzetiszocialistáknak, és „olyan beláthatatlan következtetéseket vonhatnak le az eseményből, hogy a gyújtogatást illető sejtések igen kézenfekvőek, még ha soha nem lesz is szabad kimondani őket”. Még jó, hogy Heinrich bácsi olyan gyorsan lelépett külföldre, nincs már Berlinben, ott most, úgy látszik, a terror az elfogadott állapot. Németországra, a családra, a jövőre nézve ezen a február 28-i napon, amikor a Hitler-kormány a Reichstagtűz-rendelettel hatályon kívül helyezi az alapvető alkotmányos jogokat, Klaus Mann nem lát reményt: „ennek nem lesz jó vége, nem lesz jó vége, *semmiképp* sem lesz jó vége”.²

Nemrég még egészen másképp festett a világ. 1932 karácsonyán a család, mint mindig, hacsak lehetséges volt, a szülői házban gyűlt össze, emelkedett hangulatban tekintve politikára és a közeli jövőre. Javult a gazdasági helyzet, a nemzetiszocialisták táborá csökkent, a novemberi választásokon 1930 óta először kellett szavazatvesztést elszenvedniük. Nem csak Mannék vélték úgy, hogy elmúlt a veszély.³

Klaus Mann Londonból tért haza Münchenbe – ott a szokásos: Plaza Hotel, kábítószer, szexuális kapcsolatok keresése a török „Night-Bath”-ban,⁴ Golo nagy öröme, aki előzőleg néhány napot az idősebb testvérek nélkül töltött el a szülői házban. Klaus, hogy kitérjen a szülőikkel, főleg az apjával kettesben az ebédlőasztalnál folytatott gyötrő beszélgetések elől, vacsoraidőben eljárt sétálni. Megjött Erika is, és készülődött a *Pfeffermühle* kabaréprogramjára, övele magával és barátnőjével, szeretőjével, Therese Giehsevel a főszerepekben. Több szöveget Klaus Mann írt a kabarénak, amelynek 1933 újév napján a Hofbräuhaus melletti *Bonbonniere*-ben volt a premierje. Ez még nem az a politikus, harcias program volt, amelyről a *Pfeffermühle* híres lett, inkább „faviccekből és helyi koloritból” álló egyveleg – nagy közönség- és kritikai siker.⁵

A hat gyerek, a szülők, barátok, mint Hans Reisiger, Bruno Frank vagy W. E. Süskind karácsonykor komoly és derűs beszélgetéseket

folytattak, „Heinrich asszonyáról” például, akin nem Mimit, az ex-feleséget kell érteni, hanem Nelly Krögert, a vöröslámpás miliőből való nőt. Izgatottan vitatták, hogy az S. Fischer kiadónál megjelenő, *Die Neue Rundschau* című irodalmi folyóirat élén szerkesztőváltás történt, ami közelről érintette Thomas Mannt, hiszen sok írása itt jelent meg először. Az érdemekben gazdag Rudolf Kayser leváltása, aki zsidó származású volt és Albert Einstein veje, „botrányos”, mondta Klaus Mann. A zsidó Fischer család lépése mögött politikai indítékot sejtett, a kiadó törleszkedését nacionalista körökhöz. Néhány nap múlva bemutatkozott Thomas Mann-nál az utód: Peter Suhrkamp, karcsú, szőke férfi, világháborús hős. „Teljes mértékben a várt benyomást keltette”, így Klaus Mann: „megvénült vándormadár, akinek semmi köze az irodalomhoz”.⁶

Az általános családi jókedv, a derűs politikai kilátások és az Erika sikerének szóló öröm ellenére Klaus Mann levert volt. „Úgy érzem, soha nem voltam még ilyen mélypontra, pusztán karrier szempontjából sem.”⁷ Nem szokatlan érzés, ha egy szerző épp közreadta önéletrajzát, amely gyakran az írói pálya utolsó műve, a visszatekintés és a búcsú dokumentuma. Ez az önéletrajzíró nemrég ünnepelte huszonhatodik születésnapját.

Thomas Mann az új év kezdetén felolvas családjának a Richard Wagnerről szóló előadásából, amelyet a közeljövőben Münchenben készül először megtartani. Az apa Wagner-bűvöletét („mester és északi isten”)⁸ fiai nem osztják. Ők csak a problematikus, bizonyos mértékig Hitler felé mutató aspektusokat látják (ezeket Thomas Mann is elutasította és előadásában szóvá is tette): a nemzet-mitikus, mámoros jelleg, „a nagy okádékot”.⁹ Kávéházban diskurálva Klaus és Golo Mann egyetértett apjuk megítélésében: „Egyoldalúság a témák terén, ugyanakkor a kidolgozás rendkívüli gazdagsága.”¹⁰

És most „a hatalom megragadása”? Egy elveszett embernek ártó szándékkal a kezébe nyomták a hatalmat, így látja ezt Golo Mann 1933 februárjának elején, és a család többi tagja is. Erről a kérdésről

ritka egyetértésben gondolkoznak. „Annyi erőm sincs, hogy felháborodjak ezen a szemérmetlen Hitler-svindlin.”¹¹ De Golo Mann mégis reménykedik, hogy le tudja tenni a vizsgáját, reméli, hogy ez a kormány is hamar összeomlik, a tisztességes szociáldemokratákban reménykedik.

Az idősebb testvérek másképp látják ezt. Az a feltételezés, hogy mi lenne, ha Hitler hatalomra kerülne, gyakran foglalkoztatta őket az elmúlt évben, és mindig ugyanarra a válaszra jutottak: akkor emigrálni kell.¹² 1933. március közepén Erika és Klaus Mann elhagyják Németországot. Nem kötnek kompromisszumot ezzel az országgal. Most „a maga kis emigránslétét” rendezi be, írja Klaus Mann anyjának Párizsból. „Felvetődik persze a kérdés, hogy érzi magát közben az ember. Többnyire hányni tudna tőle.” Ilyen helyzetben nehéz dolgozni, írni; „de aztán olyan buta reményekkel áztatja magát az ember, hogy azt, amivel most küszködünk, egy szerencsésebb történelmi pillanatban majd előveszik, ahogy a reneszánsz vette elő a kései antikok munkáit; és akkor majd nagyon érdekes brosrúkat írnak a *Mann* családról”.¹³ Családi kacérkodás: a távoli jövő Klaus Mann-nak édes mindegy, ő most akar hatni, most akarja, hogy tiszteljék, csodálják és olvassák – és már tervezgeti is, hogyan fog harcolni a hitleri Németország ellen, tollal, de teljes erőbedobással, olyan elkötelezetten és komolyan, mint még soha életében. Neki, aki már 1933 előtt is állandóan utazott, aki otthon van a világ nagyvárosaiban, aki szállodákban él, és soha életében nincs hosszabb ideig saját lakása, könnyebb a búcsú hazájától, mint a Németországban gyökeret vert apjának vagy akár öccsének, Golónak. Alig van szüksége időre, hogy újra tájékozódjék. Folyóiratot akar indítani, amely egyszerre lenne irodalmi és politikai, nagy német emigránsok és európai entellektüelek *gyülekezőhelye*.

De Klaus Mann egyelőre levelezés útján harcol. Bejelenti a „Német Írók Védegyletének”, amely Thomas Mannt ki akarta zárni soraiból, hogy ő maga kilép az egyletből. Ez az első politikai nyilatkozata, dühös és patetikus, az új hatalmasságok előtti kapituláció, „a német gya-

lázat e műve”¹⁴ bőszíti. Thomas Mann dühös Klaus „goromba levele” miatt¹⁵, és még Erika sem ért vele egyet, levélben figyelmezteti *twin*-jét, hogy legyen óvatosabb és kíméletesebb a Németországban maradt testvérei iránt. Nincs értelme „olyan pillanatban, mikor még ekkora hatalommal rendelkeznek a nácik, ilyen fegyvereket adni a kezükbe – külföldön hallgat az ember és óvatos, mint az őzike, Te meg magadtól viszed nekik házhoz az anyagot, Te, temperamentum”. Klaus dühe érthető, teszi hozzá, hiszen „a veszettség törhet rá az emberre”, és ő maga is haragos leveleket ír, „csak én aztán nem küldöm el őket, veszélyes hülyeség lenne”. Hogy Klaust jobb kedvre derítse, javaslatok következnek, mikor, hol találkozhatnak – és óva inti öccsét a drogoktól: „Ne csináld, Hulda, ne csináld, éppen azért kell lemondani róla, mert az idők olyan nyájasan terelgetik az embert errefelé – olyan pocsék időket élünk, hogy semmilyen csábításuknak nem szabad engedni.” Hitelesíti az intelmet egy kellemetlen kábítószeres élmény elbeszélése, amelyben Erikának közös barátnőjükkel, Annemarie Schwarzenbachkal együtt volt része: „végtelen gyomorgörcsök A.-nál és tekintélyesek nálam, úgyhogy az egyágyas szállodai szobácskámba éjjel három órakor hívatnom kellett A. derék háziorvosát, Hämerli doktort, akinek mindent be kellett vallani, míg végre Dilauiddall ki nem segített bennünket a kutyaszorítóból” ti. egy erős Opioid fájdalomcsillapítóval. „Ne csüggedj”, fejezi be levelét, „az elit az, amellyel közösen szenvedünk, és nem fog ez az idők végezetéig tartani – még a mi időnk végéig sem, biztos lehetsz benne”.¹⁶

Erika Mann márciusban érkezett meg a szüleihez Svájcba. Távozása Németországból egyben az emigráció kezdete. És Thomas Mann? Miután februárban előadó körútra indult Németországból, most tulajdonképpen szabadságon van Arosában. Vagy ez már az ő emigrációja? A napló üdvözlí a lányát, „és biztosan nem véletlen, hanem életem egyik napsütéses adománya, hogy ezekben a napokban itt van körülöttem két kedvenc gyermekem, a legnagyobb és legkisebb lányom”.¹⁷ Bátorítja magát, de bizonytalanság, félelemrohamok és kétségbeesés

környékezik; a naplóban alvásproblémákról, nyugtatótablettákról, sírógörccsökről van szó. Életének épületét, az alkotómunkájának biztosítására hivatott polgári művészetépítményt veszély fenyegeti. Hogyan éljen, azaz írjon? Térjen vissza Németországba, Hitler ellenére? Vagy egyelőre telepedjen le Zürichben, és várjon? Mi van a müncheni házzal, a vagyonnal, a hazával? „Hozzá kell szokni ahhoz a gondolathoz, meg kell barátkozni vele, hogy a Münchenbe való visszatérés útja körülbelül egy évre el van vágva, és egyáltalán nem kívánatos.”¹⁸ Ez nem sikerül – minduntalan kétségek támadnak benne az emigránsok és az iránt a szerep iránt, amelyet ő játszhatna közöttük. És talán mégis valami „jelentős és nagyszabású forradalmi esemény megy végbe Németországban”,¹⁹ nincs-e valamiféle történelmi jogosultsága? Olyan forradalom, amely „nemcsak a Kerreket és Tucholskykat kényszeríti arra, hogy elhagyják az országot, hanem olyan embereket és szellemeket is, mint én?”²⁰ Éveken át küzdött Thomas Mann a köztársaság ellenségei ellen, nem meggyőződéses demokrata, de a radikális jobboldal, a nemzetiszocialisták, a háborús uszítók meggyőződéses ellenfele. A Hitler, „a hisztériás mancsaival hadonászó barom”²¹ iránti gyűlöletétől most sem tágít. Thomas Mann ellensége marad ennek az új államnak, amely hazájában berendezkedik, a demokráciát lépésről lépésre diktatúrává változtatja, és ellenfeleit táborokba zárja vagy megöli. De nyilvánosan egyelőre nem akar megszólalni, és folyton kétségek kerítik hatalmába, hogy a történéseknek nincs-e valamilyen történelmi jogosultságuk, és olyan mélypontokra süllyed, mint amikor nyílt filozemita létére jóváhagyja naplójában „az igazságszolgáltatás zsidótlánítását”.²²

Az apa ingadozik; Golo fia Németországban azt reméli, hogy gimnáziumi tanári pálya áll előtte, és egyelőre ő törődik a müncheni szülői házzal; húga, Elisabeth mindenáron a barátai közé és az iskolájába vágyik, és ezért márciusban, röviddel tizenötödik születésnapja előtt, miután szülei aggódva elbúcsúztatták, visszatér Münchenbe, fivére, Michael pedig a felső-bajorországi internátusába tért vissza. Csak Klaus Mann-nak nincsenek kétségei. Egyik levelet a másik után írja

anyjának, aggódik, taglalja a helyzetet, tanácsokat ad. Ez meg az csak-ugyan meggondolandó, kezdi óvatosan április 12-én, de nagyon kéri, nehogy komolyan fontolóra vegyék azt a lehetőséget, hogy visszatérjenek Németországba. „Meggyőződése, hogy ez egyikünk számára sem lesz lehetséges.” Nem szabad tovább várni, pontot kell tenni a dolgok végére, a pénzből és vagyonból meg kell menteni, ami menthető, és aztán be kell rendezkedni az idegenben való életre.²³ Katia Mann „tehetséges kisördöge”,²⁴ az iskoláit félbehagyó fiú, a dandy, a világutazó, a kábítószer-, szex- és figyelemfüggő, anyja imádotja, akit azonban mégsem vesz komolyan igyekezetében, hogy íróként rendezkedjen be: ő átlátja a helyzetet. Hogy feloldja ezt az ellentmondást, gyorsan hozzáfűzi, érzi, amint írás közben „kissé kísértetiesen Vikko bácsivá változik”.²⁵ Victor Mann Heinrich és Thomas Mann legfiatalabb fivére volt, bankhivatalnok: Thomas Mann gyermekei szemében a család kispolgára.

„Hogy két leveledre kellett válaszolnom”, írja Katia Mann, „amelyekben ráadásul nem volt szó pénzkérésről, minden bizonnyal igazán egyedülálló levelező kapcsolatainkban, és jele annak, hogy korunk hogy kilépett medréből”. *Valójában* nem veszi komolyan fia új keletű komolyságát. Talán nem árt, „ha a kispolgári bűnöd ellensúlyozásául (Katia így írja körül fia kábítószer-szenvedélyét) kicsit üt rád egyszer a tiszteletreméltó Vikko bácsi is”. Mégis hatnak rá valamennyire fia érvei, és oldalakon át ecseteli a helyzet nehézségeit, a kísérleteket, hogy a vagyonnak legalább egy részét megmentsék. Ebben a kérdésben egyetértenek. Katia is pontot akar tenni a dolgok végére. Épp nemrég tanácsolta expresszlevélben Oskar Loerke, Thomas Mann lektora az S. Fischer kiadónál, hogy mielőbb térjenek vissza. Reichstaggtűz-rendelet, felhatalmazási törvény, a zsidó üzletek államilag szervezett bojkottja, az első zsidótörvény (hivatalnoki állás tilalma): és mégis úgy látszik Berlinben, hogy még olyan őszinte Hitler-ellenzők, mint Loerke is, a politikai helyzet megnyugvását várják. Katia Mann Svájcban ezt másképp látja. Az a mód, ahogy a nácik „egyik vágyálmukat a másik

után váltják valóra, minden bizonnyal egyre kegyetlenebb és egyre kevésbé belelegezhető lesz”. Háború és polgárháború a legvalószínűbb következmények. „Tehát minden tekintetben jobb lesz, ha kívül maradunk.”²⁶

A négy fiatalabb gyerek még Németországban van, ez Katia Mannnak időközben már egyáltalán nem tetszik. Elisabethet április elején a Boden-tavon át Svájcba hozatja Golóval; és két hét múlva Michael az olaszországi osztálykirándulást használja ki arra, hogy Rómából egyedül Svájcba szökjön a családjához. Most már csak Golo és Monika Mann él Németországban.

Münchenben az Opera igazgatója, a Hans Knappertsbusch körül gyülekező polgári-nemzeti körök áprilisban megrendezik a *Richard Wagner városa, München tiltakozás-át*. A rádión és újságokon keresztül terjesztett akció Thomas Mann és „a német mester”, Richard Wagner „meggyalázása” ellen irányul. A város nemzetiszocialistái készséggel csatlakoznak a tiltakozáshoz.²⁷ Thomas Mann az előadásában, minden nagybecsülése és tisztelete mellett Wagner „ellentmondásos természetét” is analizálta: Wagner zenéje „pszichológia és mítosz” egyszerre, „bohózat” és „titokzatos szomorújáték”, „tragédia”, „fenséges tréfa”, beteg „egészséges” és heroikus „morbíd módra”.²⁸ Hallatlan támadás a nemzet becsülete és legnagyobb művésze ellen, írja a *Völkischer Beobachter*, felháborodva, amiért Thomas Mann arra vetemedett, hogy Wagner, a herosz elleni támadásait még külföldön is előadja. Erre az otthon, München számos notabilitása nyilvánosan állást foglal Thomas Mann-nal szemben, és ezzel a hatalom új birtokosainak ügyét szolgálják: Wagner Hitleré, nem Manné.

A nemzetiszocialisták, élükön Himmler jobbkezeivel, Reinhard Heydrichhal, a Bajor Politikai Rendőrség főnökével, átveszik a tiltakozást és a Thomas Mann-ügyet a magukévá teszik. A család három autóját elkobozzák, a bankszámláikat zárolják – előzőleg Golo Mann még fel tudott venni róluk hatvanezer birodalmi márkát, amit a francia követség segítségével csempészett ki. Augusztusban a házat is le-

foglalják, a berendezés és a könyvek egy részét segítőkész barátoknak sikerül külföldre kimenteniük. Heydrich már nem sokkal a *Tiltakozás* után „védőőrizeti parancsot” ad ki Thomas Mann ellen; ha visszatérne, letartóztatnák.

A *Tiltakozás*, amelyet Thomas Mann nem ok nélkül mint a lakóhelye, az otthona, a »saját emberei« ellene irányuló tiltakozását fogja fel, mint »kiátkozást»,²⁹ az elevenébe vágott, mélyebben érintette, mint az anyagi veszteségek és a náci hatóságok jogsértései, talán olyan mélyen, mint azelőtt csak a testvérvizsálya Heinrichhel. Ettől fogva egészen élete végéig minden Németországra vonatkozó megnyilatkozásában érezhető a müncheni *Tiltakozás* és a seb, amelyet ütött. Még az agg Katia Mann is remeg haragjában, mikor erről a gyalázatról beszél: »Kihajítottak bennünket! Mégpedig egy tiszteletreméltó életpálya után!«³⁰

Erika Mann a házuk lefoglalása ellenére 1933 nyarán visszatér még egyszer a barna Münchenbe, ez a félelem nélküli, a nemzetiszocialisták által gyűlölt nő, »a dekadencia mocsári virága«³¹, akit oly szívesen küldenének »nyaralni» a dachau koncentrációs táborba. A Klaus Mann-nal közösen írt *Escape to Life* (1939) című könyvében leírta ezt a kalandját: »Visszautaztam. Sötét szemüveget viseltem, és úgy véltem, az majd felismerhetetlenné tesz. Valójában csak feltűnőbb lettem tőle.» Éjjel a náci őrzáratok mellett beoson a szülői házba, magához ragadja apja *József*-regényének kéziratát és elmenekül, noha az utcák teli vannak nemzetiszocialistákkal, »kalapomat mélyen a szemembe húzva, bő esőköpenybe burkolózva». A vastag kéziratot elrejtí az ülés alatt, az olajos szerszámok között, és szerencsésen átjut vele a határon.³² Thomas Mann később nyilvánosan dicsőíti lánya hőstettét, számos kutató átveszi ezt tőle, és Erika öccse, Golo ezt írja az *Erinnerungen*-jében (Emlékezések): »élete valamennyi teljesítménye közül alighanem ez a legjelentősebb».³³ Csak az a probléma, hogy ez az állítás mindenestül téves, kiagyalt, hazug. Mann-féle legenda, a nem kevés egyike – és a legtöbbet Erika találta ki. Valószínűleg olyan sokszor mesélte el, hogy végül saját családja is elhitte. A valóságban Erika

Mann a *József* kéziratát már 1933 márciusában magával vitte az emigrációba. Thomas Mann március 15-én örömmel üdvözli naplójában a lányát és írásait.³⁴

Az viszont nem legenda, hogy az apa naplói áprilisban eltűntek. Golo Mann-nak kellett biztonságba helyeznie és külföldre juttatnia apjának az előző évekből való naplóit. A bőrönd azonban nem jön, sehogyan sem jön meg. Tudakozódás, idegesség, egyre inkább pánik. A hűtlen sofőr, akiről most megtudják, hogy Hitler híve, értesítette a Politikai Rendőrséget a gyanús bőröndről. „Félelmeim”, olvasható Thomas Mann naplójában, „most elsősorban és szinte kizárólag ennek a merényletnek szólnak, amely életem titkait veszi célba”. Ezek a titkok súlyosak és mélyek. Szörnyűség, sőt gyilkos dolog történhet.³⁵ A legintimebb vallomások és gondolatok, mindazok a fiatal emberek, akikre a távolból sóvárog – a gyűlölt ellenség otromba kezében: nem kell sok fantázia hozzá, hogy a következményeket elképzeljük. Kiderül, hogy a bőröndöt a határon valóban elkobozták és átvizsgálták; nyilvánvalóan devizacsempészsre gyanakodtak. A naplókat kéziratoknak vélték, ezért érdektelennek. Végre, a várakozás hetei után Thomas Mann megkapja a bőröndöt.

Április végén megszületett a döntés: egyelőre nincs semmilyen döntés, nyári vakáció a mediterrán francia tengerparton, aztán a továbbiakat majd nyugodtan megfontolják. Erika a két legkisebb testvérével előreutazik Le Lavandouba, a szülők néhány nap múlva követik őket. Az út „gyönyörű volt”, írja Elisabeth a szüleinek, „csak kissé rosszul lettem. De az utak végtére is egyenesek és szélesek voltak, úgyhogy lehetett rendesen száguldani, és az Eri csodálatosan is vezetett.” A tenger „jéghideg”. „Éppen *Herrpapale* Wagner-tanulmányát olvasom a Rundschauban. Azt hiszem, egész jól értem! Mindenesetre csodálatosnak találom.”³⁶

Klaus Mann időnként álmokat jegyez föl a naplójába. Jelentést tulajdonít nekik, a pszichoanalízis korának gyermeke. „Túlságosan is

szemléletesen azt álmodtam”, olvasható egyszer ebben az évben, „hogyan Monika főbe lőtte magát – mert meghízott”.³⁷

Gottfried Benn a helyét keresi a politikai életben. A hatalom új birtokosainál találja meg, bár csak rövid időre. Klaus Mann csalódott levelet ír a nagyra becsült költőnek. Benn nyilvánosan reagál az *Antwort an die literarischen Emigranten* (Válasz az irodalmi emigránsoknak) című írásával: „Ott ülnek tehát a fürdőhelyeiken, és kérdőre vonnak bennünket, amiért részt veszünk egy állam újjáépítésében, amelynek hite egyedülálló, amelynek komolysága megrendítő...”³⁸

Ezen a nyáron, 1933. július 24-én ünnepli a család Katia Mann ötvenedik születésnapját Sanary-sur-Merben a Côte d’Azurön. Ez egyike azoknak a fürdőhelyeknek, amelyeken Benn gúnyolódik. Május végén Monika Mann is megérkezett Franciaországba. Utolsóként a családból június elején Golo Mann érkezik. Az elmúlt heteket Berlinben töltötte, Gottfried Bermann Fischer családjának vendégeként. Május 10-én tanúja volt a berlini Opernplatzon a nyilvános könyvetésnek, amelynek során Heinrich és Klaus Mann műveit is elégették, köztük azt az antológiát is, amelyben Golo Mann titkos irodalmi debütálása szerepelt. „Kár, hogy ők maguk nincsenek a markunkban”, mondta mellette valaki a tömegben.³⁹ A Németország jövőjébe vetett remény meghalt, hogy most mi jön, nem lehetett tudni. Száműzetése első napján ezt írta Golo Mann a naplójába: „Most már nem maradt más számomra, csak a család; ennek nem lehet jó vége...”⁴⁰

A születésnapra összegyűlnek a gyerekek anyjuk körül, a ház virágokkal van feldíszítve, ajándékok, egy daljátékot és verseket adnak elő a jubiláns tiszteletére, csak Thomas Mann sül bele a maga írta szerepbe, „a nevetéstől elterültünk a zongorán”.⁴¹ Egyvalaki hiányzik. Klaus Hollandiában maradt, a *Sammlung*-ot (Gyűjtemény) készíti elő Amszterdamban. Születésnapi levelet küldött, a „szép Nagy Mielein” életének mérlegével: „A varázsos és híres gyermekkort, a szép házasságot, a széles zsákutcát; háborút, járványt és sokféle bajt, mindezt körültekintően kibírta; [...] megtanult kiválóan franciául és kicsit autót vezetni;

kisujjában van a legmagasabb matematika, Homérosz, Wagner összes operája és Maupassant összes novellája; berendezett sok villát, fazekakat hozott működésbe, hálóköntösöket ajándékozott el, megemlíti sok könyvben [...]; számos szakácsnőt gyűlött, mindenütt nagy tiszteletnek örvendett: összesítésben nagyon jó eredményeket mutat fel, és közben a legfontosabb dolgokat még el is hallgatom. Mindennek egyetlen náci sem árthat, ők egyébként is eléggé tehetetlenek, egyszóval nagyon szomorú vagyok, hogy nem lehetek ott, de éppen akkor, *ha* ott lennék, talán sírdogálnék kicsit.”⁴²

Minden ünnepélyesség ellenére: az elmúlt turbulens fél év mindnyájukat megingatta, nem csak a labilis, nyugalomra és rendre szoruló Thomas Mannt. Katia sincs „energiája megszokott felső fokán”, jegyzi fel aggodalmasan a naplójába ekkoriban, gyakran betegeskedik és „tizenegy fontot fogyott ezekben a hónapokban”.⁴³ Végül Erika az, aki öccse helyett elsírja magát az anyának szóló levél felolvasásakor.⁴⁴

Az emigráció nem szórakozás, a Földközi-tengernél és máshol sem: el van űzve az ember a hazájából, sok mindent és sok mindenkit hátra kellett hagynia, gyakran nincs semmije, bizonyosságok, perspektívák, remények híján van. Csaknem negyvenezer ember menekült el Németországból a Hitler-diktatúra első hónapjaiban politikai okokból.⁴⁵ Sokan közülük, akik azelőtt tekintélyes politikusok, művészek vagy tudósok voltak, nyomorúságosan vegetálnak, hálásan elfogadnak bármilyen munkát vagy támogatást.

Az elszegényedéstől és deklasszáldástól való félelem Thomas Mannt is szorongatja, a legjobb szállodákban is folyton erről ír a naplójába. A Nobel-díj felét 1929-ben előrelátón Svájcban deponálták, százezer birodalmi márkát, mellette még értékpapírokat, kiegészíti ezt az a hatvanezer birodalmi márka, amit Golo Mann-nak sikerült kimentenie Németországból, rendszeresen fizet a német kiadó, a külföldiek is, Alfred Pringsheim továbbra is megbízhatóan támogatja leánya családját, fokozatosan sikerült néhány bútort, könyvet, képet és sok minden mászt kicsempészni a müncheni házból – fenyegető szegénységről így hát

aligha lehet szó. Összesen kétszázezer svájci frankra taksálja Golo, Katia és Thomas Mann júniusban a megmentett vagyont, és örömmel számíttják át ezt egymillió francia frankra. Vesznek egy új autót, egy Peugeot Cabriolet-t tizenháromezer frankért. Segítenek egyeseknek, akiknek kevesebbük van, mint a Mann családnak, ez is hozzátartozik ennek a történetnek az igazságához – amint az a körülmény is, hogy saját gyerekeiket, a felnőtteket is finanszírozni kell. Reméli, hogy a havi juttatását „pontosan megkapja”, írja Klaus Mann az anyjának októberben Amszterdamból, hiszen sajnos „nem vagyok abban a helyzetben, hogy lemondhassak róla – épp ellenkezőleg –, jaj”.⁴⁶

Klaus Mann átéli egyikét azoknak a kalandjainak, amelyek nem alkalmasak arra, hogy asztali beszélgetések témájául szolgáljanak a szülői házban. „Hagytam, hogy egy fekete ruhás kövér kurva becsalogasson a hátsó szobába (»sucer pour 3 fr...«), már a nadrágomat is lehúztam. De aztán a képtelenség. Hányingert keltő tolakodása (mellek, fenék). Elmenekültem. Megállapítottam, hogy ellopott tőlem ötven frankot. Rendőröket hívtam. Vissza a házba, a pénzt a hirtelen gondterheltté váló, szinte nemesen viselkedő patronne-től simán visszakaptam (grâce aux flics.).”⁴⁷ 1933: a politika éve, nem a szerelemé. Klaus Mann szenved tőle. „Mióta eljöttem Münchenből”, jegyzi föl júliusban [...], „csak pénzért szeretkeztem: nekem kellett fizetnem. Matrózok, masszörök, strich.” Három nap múlva: „mélyen elgondolkodtam, milyen illetlen és szomorú, hogy egyedül vagyok, mikor pedig annyira hajlandó lennék – – – Az összefüggés E[riká]val.”⁴⁸ Hogy semmilyen szilárd szerelmi kapcsolatra nem képes, mert érzelmileg olyan szorosan kötődik nővéréhez, ezt a gondolatot Klaus Mann sűrűn variálja a naplóiban.

„A német irodalom fővárosa”, így nevezte visszatekintve Ludwig Marcuse 1933 nyarának Sanaryját.⁴⁹ A német szellemi világ nagy nevei találkoznak a strandon, a kávéházban vagy esti társas összejöveteleken, és Németországról vitáznak, meg a kommunisták eljövendő ellenforradalmáról és saját kilátásaikról: Bertolt Brecht, Lion Feucht-

wanger, Wilhelm Herzog, Erwin Piscator, Franz Werfel, Arnold Zweig... Visszatekintve mindez szórakoztatóbbnak tűnik, mint amilyen 1933-ban volt. Például Golo Mann: mihez kezdjen most, huszonnégy éves, a filozófia doktora, csaknem abszolvált német államvizsgával? Barátja, Pierre Bertaux azt javasolja, álljon át teljesen Franciaországra, mint új hazájára, tegye le még egyszer az érettségit, a baccalauréat-ot, járjon újból egyetemre, célozza meg az agrégation-t, vagyis legyen némettanár. Nyomasztó kilátások Golo Mann szerint. A többi emigránstól távol tartja magát. Ahelyett hogy most Hitlerről és a sorsukról lamentálnak, inkább segítettek volna útját állni a diktátornak. „Tegnap itt volt Arnold Zweig”, jegyzi fel a naplójában, „aki olyan hiú, középkos, szószátyár férfi, mint a többiek is. Az Öregen és Heinrichen kívül még egy igazán jelentős emigránssal sem találkoztam.”⁵⁰ Szinte megszállottan figyel Golo Mann Németországra, nyomon követi a politikai fejleményeket, és oldalakon át kommentálja őket a naplóban. „Jó politikai ismeretek”, dicséri az apja.⁵¹ Aligha vigasz ez, ha apja ingadozását látja („mint egy lefejezett darázs”),⁵² vagy mikor este az emigránsok egymás közt a helyzetet elemzik. „Vörösborot kell töltenem magamnak, mikor elkezdik. »Ha legalább a Népszövetség«... Ugyan mi a Népszövetség, kérdeztem dühösen. Nem más, mint az egyes államok, amelyek olyanok, amilyenek. A Népszövetség semmiben sem különbözik tőlük, vagyis semmi...”⁵³ Golo Mann politikai aggodalma mellé más is társul. Mindent egybevéve, jegyzi föl, „homoszexuális hajlamomat nagy és döntő szerencsétlenségnek kell tekintenem”.⁵⁴

A családban folyton Thomas Mann Németországhoz való viszonyáról van szó és arról, amit nagy gyermekei az „áldatlan Wagner-ügynek” neveznek.⁵⁵ Csak nagy nehezen sikerül nekik, főleg Erikának megakadályoznia apját abban, hogy a *Tiltakozás*-ra adott első, defenzív válasz után egy másodikat is közzétegyen, amely a kint maradását személyes sérelmek következményének tüntetné fel.⁵⁶ Nem utolsósorban vitatják azt a kérdést is, hogy a *József*-regény első kötete ősszel

Németországban jelenjen-e meg. Klaus Mann így érvel: „A legszebb kincsét mégsem bízta az ember olyan országra, amelyet undorral elhagyott.”⁵⁷ Az apa belátja, hogy van ebben valami, és Katia Mann már tárgyal is a Querido nevű emigráns kiadóval, amikor Gottfried Bermann Fischernek sikerül megint áthangolnia Thomas Mannt. Térden állva könyörög legfontosabb szerzőjének, sőt még azt is javasolja neki, hogy térjen vissza végleg Németországba, nem olyan rossz ott a helyzet, kívülről nem is lehet igazán megítélni, és a kiadónak szüksége van rá és a regényre, hogy fennmaradhasson – és nem felejtendő el a jókora honorárium...⁵⁸ Erika és Klaus Mann hevesen ellenzik ezt, szelídebben a felesége és az újabban megbecsült fia, Golo is („izgatott és rosszkedvű”, jegyzi föl Thomas Mann, mert Golo is arra vágyik, hogy „nyilatkozatban ítélem el a hitleri Németországot”⁵⁹).

Thomas Mann végül állást foglal. Klaus Mann *Sammlung*-jának első füzeté szeptemberben jelenik meg, és nem nagy meglepetésre irodalmi nézetek mellett politikaiakat is megszólaltat. Heinrich Mann például „egy teljes nemzet hátranevelését”⁶⁰ támadja – visszafogott hangon, de a berlini hatóságok gondosan feljegyzik „az új Németország gyalázását”.⁶¹ Az S. Fischer kiadó rábírja Thomas Mannt, hogy nyilvános állásfoglalásban határolódjon el a *Sammlung*-tól, amikor annak munkatársaként tüntetik fel, és fiától, Klaustól – és ezt az ütköztetőt a német propaganda boldogan kijátssza. Alfred Döblin, Robert Musil, René Schickele és Stefan Zweig ugyanígy járnak el, mindnyájan könyveik kiadását féltve vagy a lehetséges németországi hátrányoktól tartva.

A két barát, Joseph Roth és Stefan Zweig szenvedélyes leveleket váltanak egymással 1933 novemberében, a *Sammlung* körüli afférból kiindulva. Joseph Roth, a briliáns tárcaíró, elbeszélő, vitázó, az első és legeltökéltebb irodalmi emigráns 1933-ban. Még Hitler birodalmi kancellárrá való kinevezésének napján elhagyja Németországot, és szinte nincstelenül megy a száműzetésbe. Stefan Zweig, a sikeres író és

milliomos, Salzburgól figyeli a németországi eseményeket és az emigránsok egyre növekvő seregét.

Joseph Roth: „Bűzlő hiénákkal szemben, a pokol söpredékével szemben még régi barátom, Kurt Tucholsky is a fegyvertársam. És ha a *Sammlung*-nak ezerszeresen sem lenne igaza: Goebbelszel szemben, gyilkosokkal szemben, Németország és a német nyelv meggyalázóiával szemben, ezekkel a bűzlő Luther-fingokkal szemben még a *Sammlung*-nak is igaza van.” Hogy eloszlassa a félreértéseket, hozzáteszi az alkoholista Roth: „nem alkoholos állapotban írtam Önnek. Már szinte csak fehérbort iszom. Teljesen józan vagyok. Kérem, egy pillanatig se kételkedjen benne.”

Stefan Zweig: „Ugyan ne sajnáljon már néhány hétre szóló hitelt olyasvalakitől, akit évek óta ismer, és ne kiáltson mindjárt »árulást« ott, ahol valamit nem ért (Thomas Mann-nál, ennél a végtelenül tisztességes embernél sem, akinek mint árjának igazán nem kellene másokkal együtt kikanalaznia a zsidó levest).”

Joseph Roth: „Az abszolút becsületos Thomas Mann professzor egyszerűen naiv. Azzal a kegyelemmel van megáldva, hogy jobban ír, mint ahogy gondolkodni tud. Szellemileg nem éri fel saját tehetségét.” És két hét múlva: „Még mindig nem látja, drága barátom: Németország számára Ön (én), Arnold Zweig [...], Feuchtwanger, Thomas, Heinrich, Klaus Mann ugyanaz, abszolút ugyanaz a zsidó fos. *Ez van*. [...] Németország halott. Számunkra halott. Nem lehet vele többé számolni. Sem az aljasságával, sem a nemeslelkűségével. Álom volt. Kérem, lássa be végre!”⁶²

Egyvalamiben tévedett Joseph Roth: a német aljassággal nagyon is lehet számolni. Hanns Johst bizonyítja, hogyan történik ez. Thomas Mann nagy csodálója, akit Katia Mann olyan „helyesnek” és „melegszívűnek” látott, és aki a férjéhez olyan „szerencsésen közeledett”,⁶³ aki 1922-ben gúnyolódott ugyan, mikor Thomas Mann a köztársaság felé fordult, három év múlva mégis helyet foglalt ötvenedik születésnapjá-

nak ünnepén – Hanns Johst karriert csinál a Harmadik Birodalomban mint kultúrfunkcionárius és mint író. 1933 októberében levelet ír barátjának, Heinrich Himmlernek. Klaus Mannról van szó, aki a *Sammlung*-jával Németországban is nyugtalanságot kelt. Mivel „ezt a félzsídót” valószínűleg nem lehet kézre keríteni, írja Johst, „ebben az ügyben én a túszejtés eljárását javasolnám. Nem lehetne esetleg Thomas Mann urat (München) egy kicsit bebörtönözni a fia miatt?” Johst nem tudja, hogy az egész Mann család rég elhagyta már az országot. Thomas Mann írói „termelésének”, írja „Heini” barátjának, „igazán nem ártana egy kis friss őszi levegő Dachauban”.⁶⁴

Thomas Mann nem tudja, hogy Hanns Johst őt, egykori bálványát mindenáron koncentrációs táborba szeretné juttatni. Naplójában arról képzelődik, milyen lenne az, ha kint maradna, de közben nem tartozna az emigránsok táborához, és Németországgal sem szakítana. „Mint külföldi német pénzt vehetnék fel Németországból, és K[atiá]nak is volna rá esélye, hogy hozzájusson az örökségéhez. Idővel Niddenbe is el lehetne utazni újra, ha valamennyire megnyugodna a helyzet Németországban, és életünk visszatérhetne a régi biztos kerékvágásba.”⁶⁵ Fiával, Klauszal szemben igazolja nyilvános elhatárolódását a *Sammlung*-tól, és bírálja „kíméletlenségét”: Németországban „sok dacos és vágyakozó ember van”. Könyveinek forgalma éppen az elmúlt hetekben igen jó volt, sokan várnak a *József*-re. „Ha sikerül [a kísérlet], ha a közönség sikerre viszi ezt a könyvet, egy törvényen kívüli művét, amely már a témájával is opponál, anélkül, hogy a hatalom birtokosai ezt meg mernék akadályozni – el kell ismerni, hogy ez sokkal igazibb és vidámabb, a hatalmasságok számára sokkal bosszantóbb, eklatáns győzelem lenne fölöttük, mint egy egész rakás emigráns-polémia.”⁶⁶

Klaus Mann dühöng, de mint mindig, visszafojtja haragját apjával szemben, míg a többi *Sammlung*-szakadárnak felbőszült leveleket ír. Erika Mann viszont világosan megmondja apjának, mi a véleménye a magatartásáról, és Klausnak még nyíltabban megírja, főleg azt, mit

tart Bermann Fischer kiadóról, aki kritikusan nyilatkozott Klaus és Heinrich Mannról: „varangy”, „moslék”, „trágya”.⁶⁷ Thomas Mannnak nemsokára felelnie kell arra a kérdésre, belép-e a *Reichsschrifttumskammer*-be, a Goebbels által alapított Birodalmi Kulturális Kamara irodalmi alosztályába. Szükséges lépés lenne ahhoz, hogy a könyvei továbbra is megjelenhessenek Németországban. Mikor Klaus Mann felhívja apja figyelmét a gleihsaltoló szervezet náci szellemű statútumaira, emez ingerülten reagál, és dacosan kész belépni a Kamarába.⁶⁸ De lassan hat a családi ellenkezés. Thomas Mann végül mégiscsak megtagadja az aláírását. A Reichsschrifttumskammer elnöke, Hans Friedrich Blunck elnézi neki. A kérdés, hogy szakít-e Németországgal vagy sem, el van napolva.

A vita Bermann Fischerről és a *Sammlung*-ról, a parázsló konfliktus a Németországhoz való viszony miatt: lázas beszélgetések, éles hangú levelek, becsapott ajtók. Mindez a magánélet szférájában, családi körben zajlik. Kívül nem látszik belőle semmi. Csak ennek az átkozottul politikus 1933-as évnek az őszén köszönt be némi normalitás. Thomas és Katia Mann szeptember végén a két legkisebb gyerekükkel, Elisabethtel és Michaellel hosszú habozás után (Basel? Nizza?) Zürich-be költöznek. Erika Mann Küsnachtban talált egy házat hatszáz svájci frank havi bérért. Hamarosan ott vannak a Münchenből kimentett bútorok és könyvek is, Katia Mann két szobalányt vezényel, és új iskolát keres a gyerekeknek.

Klaus Mann a *Sammlung*-gal hónapról hónapra fórumot teremt Amszterdamból annak, amit apja „emigráns-polémiának” nevez. Erika Mann-nak a szülei számára nyújtott sokféle segítségnyújtás mellett sikerült a kabaréját, a *Die Pfeffermühle*-t is kimentenie az emigrációba; barátnője, Therese Giehse is ott van vele, valamint Magnus Henning, a zenész és komponista, és a szép, ledér Sybille Schloß, akitől nem csak Wolfgang Koeppen veszi el az eszét (meg akarja ölni magát, a búcsúlevele így végződik: „Mások lefekszenek vele. Én szeretem” – de aztán inkább az *Eine unglückliche Liebe* (Boldogtalan szerelem) című

regényét írja meg).⁶⁹ Szeptember 30-án bemutatják a *Pfeffermühle* új programját a zürichi óvárosban a Hirschen Hotelben. „Örjítően tomboló siker”, írja Erika Mann öccsének, Klausnak.⁷⁰ A közönség lelkesedik, a sajtó euforikus – a *Neue Zürcher Zeitung* dicséri Erika Mann szépségét és a szórakozás és politikai kabaré sikerült elegyét.

Golo Mann is talált magának feladatot, Félix Bertaux-nak köszönhetően a német nyelv és irodalom lektora lett a saint-cloud-i École Normale Supérieure-ben, amely a tanárképzés elit főiskolája Párizs kapujában. Egy lépést tett ezzel az új haza felé; a naplóját ettől fogva franciául írja.

Csak Monika Mann maradt még egy ideig a sanaryi német emigránskolóniában. Hogy mi lesz vele a továbbiakban, még nyitott kérdés. Anyjának így ír Zürichbe: „Hát Isten áldjon Benneteket! Hogy vagytok, megszoktatok már? Örültök? Jó lesz ez a hely?” A strand és a sétány Sanaryban már eléggé üres, Monika zongorázik és sétál. „A füge drágul és a szőlő is.” A komfort nem éppen olyan, mint amilyenhez a Nobel-díjas leánya hozzászokott. „A WC egyébként nem külön az enyém, *mindenki* odajárkál, és az embernek magának kell vizet hoznia az öblítéshez, hiába, ez van.” 1933 nyara elmúlt, még a Côte d’Azurön is. „Holnap megyek megint fürdeni, remélhetőleg megint szép idő lesz, a szép leburnulást is megeszi a fene!”⁷¹

Klaus Mann megszállottan dolgozik. Leveleket fogalmaz, szerzőket próbál megnyerni a *Sammlung*-nak, tervez, szervez és lehetséges támogatókat keres, keservesen, hiába. Annemarie Schwarzenbach, a barátnő – aki Erikába szerelmes és még inkább rabja a morfiumnak, mint Klaus – segít gazdag svájci családjá pénzével. De soha nincs elég. Klaus Mann saját maga is ír a folyóiratába, azonkívül még cikkeket, esszéket, előadásokat. Kitűnő dolgokat, esszét az író és ópiumszívó Thomas De Quincey-ről, vagy beszámolót az 1934 augusztusában tett moszkvai útjáról, rokonszenven az ország és a kommunizmus iránt, de kritikus hangon is, nem hagyva, hogy megvásárolják.⁷²